

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIV. évf.

Julius—Augustus

4-ik füzet.

Az „incarnatio“ tana.

A legtöbb keresztény ember ma is úgy gondolkodik, hogy Jézus Isten. Jézus istenségét tanítja a történelmi egyház és a dogmák, sőt az orthodoxia ma is átokkal sújtja e tan ellen renitenskedőket. Hogy azonban e tant mily általános, vagyis laza értelemben alkalmazzák, kitűnik onnan, hogy ha megkérdezzük egy trinitárius embert a Jézus és az Atya istenségéről, a következő, átok alatt megállított tételekben fog hite határozódni: „Jézus Isten; Isten a mi mennyei Atyánk; Jézus nem a mi mennyei Atyánk; nincsen két Isten“. Midőn a háromság-hívő e következtetés által arra az eredményre jut — mert másra nem is juthat — hogy tehát Jézus nem Isten, de már ettől a gondolattól hitét teljesen összeomolva látja: úgy segít a dolgon, hogy Jézust „Isten-embernek“ vallja, kinek — szerinte — legalább is e kettős természete elvitathatatlan. Isten testileg a Jézusban lakozott, úgy, hogy habár ember maradt, mégis Isten volt. Ez az ú. n. „incarnatio“ tana, mely a történelmi kereszténységet annyira áthatotta, hogy tanításaiban a tulajdonképeni Isten-hit tárgyai e tan mögött teljesen háttérbe szorultak, s a keresztény hívő ma többet tud Jézus kettős vagy többes természetéről, mint a mit ő életében tulajdonképpen akár magáról, akár Istenről tanított. Meg kell vizsgálnunk tehát, hogy mit is tanítanak Jézusról az új testamentomi iratok és az első nevesebb keresztény írók, s miben leli magyarázatát az „incarnatio“ tanának keletkezése és kifejlése.

Történelmi tény, hogy élt Názáretben egy szerény iparos zsidó család, melynek egyik tagja, Jézus, kora babonás és előítéletekkel teljes nézetein felülemelkedve, kitűnt szellemi tehetségeivel. Tanította az egy tökéletes Isten jóságát az emberekhez, ki rólunk mint Atya gondoskodik, s végtelen szeretetének kifolyásaképpen állunk az ő teremtett világában. Tanította továbbá

hogy lelkünk fogékony minden iránt, a mit Istenben, szerető Atyánkban, mint legtökéletesebbet és legszentebbet szemlélünk, s egyetlen ezélünk csak az lehet, hogy az Atya gondviselése alatt magunkat hozzá hasonlóvá tegyük a lelkiekben, s földi helyzetünk legyen eszköz e ezél megközelítésében. Tanította továbbá, hogy a miképpen Isten viselkedik mivelünk gyermekeivel szemben, egymás iránt nekünk hasonlóképpen kell viseltetnünk a szeretet nagy törvénye utasításai nyomán.

Hogy az új testamentomi irók a történelmi Jézus személyét mind tovább és tovább tolták eredeti mivoltától, kitünik már a synoptikus evangéliumok eszményiesítéséből. A Dávid királytól való leszármaztatás, a szűztől való születés, a szentléleknek mint apának szerepeltetése, habár földi atyául József ismertetik el, az u. n. csodatételek — mind olyan elemek, melyek kiinduló pontul szolgáltak arra nézve, hogy szemünk elől eltűnjék a való ember, kit mindenki megérthet — és feltámadjon a Messiás alakjában egy csodatevő félisten.

Pál apostolnál, kinek tanaiban Jézus feltámadása és halála utáni ténykedése a kiinduló pont, a zsidó messiás már szellemi emberré, második Ádámmá, isteni képmássá válik, ki az Atyának előre kirendelt ügynöke az emberiség megváltásában, ki többé nemcsak a zsidóknak, hanem minden népeknek megváltója.

A negyedik evangélium Jézusa már sem az egyik, sem a másik. A testté lett örökkévaló Ige lényegében megszabadul a legtöbb emberi vonástól. A görög gondolkozás, melynek kitünő reproductuma a negyedik evangélium, nem türte azt az eszmét, hogy az absolut Isten közvetlenül hasson az anyagi világra; örök gondolatjának mintegy élő testben való kifejezése a Krisztus, a kinek közbenjárása nélkül már Isten meg nem közelíthető. A Krisztus az Atya *egyetlen* képmása, ki, mint ilyen, lerombolhatatlan tekintélylyel áll az ember és Isten között, áthidalva az Isten szentsége és az ember bűnössége közötti ürt. Ez a Krisztus már semmit sem hordoz magán a történelmi Jézusból.

Önként támadhattak egyesek lelkében a kétkedő kérdések: ki szenvedett a kereszten, Jézus vagy Isten? Az isteni vagy az emberi öntudat volt-e nagyobb a testté lett Igében? Két akarat lakozott-e őbenne, avagy csak egy, mely meghajolt az Isten akaratja előtt? Ha az Ige örökkévaló istenségében hiszünk, hinnünk kell-e akkor az Atya örök istenségében, vagyis két

Istenben? Ilyen és ezekhez hasonló kérdések zavarták a lelkeket a kereszténység első századaiban. Az egyház nagy szükségét érezte annak, hogy a hívek egységét bizonyos meghatározott tanok által biztosítsa; a haldokló pogány philosophiával és az állam társadalmi és politikai hatalmával szemben a saját tanait állítsa hívei elébe, ha élni és fejlődni akar. E szükséglet kielégítésében az egyház püspökei, a negyedik evangélium böleselkedő hatása alatt, mindinkább arra hajlottak, hogy a Jézusról szóló tanítás egységesítsék, s mint általuk meghatározott dogma állíttassék a hívők elébe.

Irenaeus lyoni püspök az Igének az Atyától való származását vitatja, de teljes különbséget nem tud tenni a két személy között. Tertullianus karthagói püspök már a Fiut alárendeli az Atyának, de a kik különben egylényegűek. Alexandriai Kelemen a testté lett Igében az istenség magasztosabb mását látja az előbbieknél, s teljesen figyelmen kívül hagyja a Jézus emberi jellemvonásait. Origines, az összes egyházi atyák közt a legtudományosabb, teljesen tagadja a Fiu egylényegűségét az Atyával. Szerinte Jézus egysége az Atyával szellemi és erkölcsi alapon áll; mindazáltal a Fiu örökkévaló. Majdnem ehez hasonlót tanított Sabellius, ki már az Isten oszthatatlan egységében hitt, s hasonlóképpen a monarchiáriusok. Azonban, a mint az emberek időben távolabb és távolabb estek a Jézus élete és működésétől, annál kevésbé hatottak a lelkekre az ő ember voltának vonásai, s annál inkább győzött az eszményiesítő akadémikus hit. Ilyen körülmények érlelték meg azt a hitvallást, mely a niceaei zsinaton megállíttatott, örök kárhozattal sujtva mindazokat, kik Jézus istenségében nem hisznek. Az egyszerű názáreti prófétából „Istenből való isten, világosságból való világosság, öröktől fogva létező isten“ vált, s mindez az „Isten nagyobb dicsőségére“.

A mi aztán a következő zsinatokon formáltatott dogmává, igen érdekesen mutatja a niceaei határozatok dicsőséges érvényét. A konstantinápolyi zsinat az „Istenből való istent“ „tökéletes embernek“, az éfézusi zsinat „megoszthatatlan istennek és embernek“ declarálta, habár e két jellemvonása „szigoruan különböző egymástól“. Ily alapon győzött az Athanáziusi hitvallás, mely még ma is hite a kereszténység legnagyobb részének, nagyobb dicsőségére az emberi értelem és szellemi tehetség

fejlődhetésének. A XVI. évszáz nagy reformátorai is vakon fogadták el e tant és adták át a modern időknek.¹

Ha a mult idők theologusainak nézeteiben nem találjuk a kivezető útát az u. n. „incarnatio“ problémájából, modern írónknál még kevésbé találjuk meg azt. Azok a megoldási, vagyis magyarázati tervek, melyek szerint: Isten Jézussal azért tekintendő lényegileg egynek, mert különben Isten szeretetének nem lehetne semmi más tárgya a teremtett dolgok létezését megelőzőleg; vagy hogy Jézus istensége nyilvánvaló abból, hogy Isten *öbenne* beszélt, míg más kitünő emberek esetében (Mózes, Buddha stb.) csak *hozzájuk* beszélt; vagy hogy Isten csak „társaságos egységben“ nyilváníthatja minden akaratát és teljesítheti szándékait, stb.: úgy eredetiségükben, mint valószínűségükben igen messze állanak a régmult idők naiv és sok tekintetben miveletlenebb evangélistáitól és egyházi atyáitól. Az összes okoskodások között a legelfogadhatóbb magyarázata lehetne úgy a háromság, mint az incarnatio tanának az, hogy „az titok és emberileg megfejthetetlen“; de hogy egy ilyen „magyarázat“ mennyire fejleszti az ember természetes hitét, s mennyire ad megnyugvást az élet küzdelmeiben, hol különösen okoskodó értelmünkre is szükségünk vagyon, arra nézve kielégítő feleletet még nem nyertünk.

Az orthodoxia a Jézusról szóló összes tanaiban csakis külső tekintélyekre támaszkodik; de még ebben sem következetes, mert dogmáinak megállításában nem az általa elismert legnagyobb tekintélyre, a bibliára alapoz. Hogy pl. Jézus magának isteni eredetet tulajdonított volna — orthodox értelemben —, hogy magát, mint Ige, akár az Atyától, akár a Szentlélektől, vagy mindkettőtől eredőnek vallotta volna — vagy hogy isten-emberi voltát bizonyítgatta volna, — az az ő élete történetéből sehol ki nem olvasható. E tanokat nem támogatja ezenkívül sem a történelem, sem a logika, sem az értelem, sem az ember lelkiismereti tapasztalata. Hogy azonban e tan fejlődését és makacs fenmaradását, sőt terjedését megérthessük, szükséges tudnunk, hogy a legmélyebben gyökerező hit nem annyira észszerű és logikai voltánál fogva hat, hanem mert segít valamire, erősít és vigasztal; s ha az *ilyen* hitnek az emberi öntu-

¹ V. ö. R. Armstrong: The Trinity and the Incarnation.

datra kártékonyan ható erejét csökkenteni kívánjuk, ki kell mutatnunk, hogy a segítséget, erőt és vigasztalást az isteni igazság sokkal észszerűbb és gazdagabb forrásából kell merítenünk.

Jézus nagyon is egyszerűen gondolkozó emberek között élt és munkálkodott. Személyes érintkezésével az emberekben lakozó amaz erőket ébresztette fel, mely mindannyijokban a a legjobb és legszentebb volt. A szeretet által uralkodó Isten, ki nemesak pusztá tekintély, hanem gondviselő Atya, s kinek tökéletessége nem félelmet élesztő hatalom, hanem az egyetlen követendő példánykép, s ez egyetlen tökéletes szeretet útjain és törvényei szerint haladó emberiség testvériesülhetése: mind olyan tanok, melyek ébresztő hatással voltak az emberek élő lelkismeretében lakozó eszményi célokra, s mert e tanok jótékony tevékenysége addig nem érvényesült mindennapi életükben, Jézust több embernek látták önmaguknál. Az a szellemi magaslát, melyen Jézus állott felettök, követendő példa gyanánt szolgált szemökben. Élő forrásává lett a szeretet Istenébe vetett hitnek és ez Istent megközelíthető ember minden szebb tulajdonainak. Midőn azonban Jézus meghalt, s testi közelségével nem hatott a legtöbbnyire miveletlen és egyszerű lelkekre: az a vágyódás, hogy az ember közösségben maradjon Istenével, a Jézus földi alakja nélkül majdnem megsemmisült volna. Szükség volt őt felruházni olyan erővel és hatalommal, mely a közönséges embernek nem lehet tulajdona; a ki egykoron az emberek előtt addig ismeretlen világot ismertetett meg, és saját példájával bizonyította meg, hogy annak a világnak vagyunk első sorban polgárai, s minden eddig ismert törvény ama világ törvényeinek van alávetve; a ki továbbá az Istennek az emberekhez való közeledése addigi ismeretlen útjait tette nyilvánvalóvá a bünösök, elhagyottak és szegények előtt, s mintegy saját szeretete által melengette az ő szívekben az Isten iránti szeretetet, hogy e világ egyhangúsága az ő számukra az élet vigasztalásává váljon: az nem halhatott meg, tehát feltámadott; nem lakozhatik az emberek által megszenteltelenített földön, tehát mennybe vitetett, hol a naiv hit szerint az örök Isten lakik; nem veszi hette el a földi életben gyakorolt szellemi hatalmát a gyöngébb lelkeken, tehát ma is uralkodik; nem lehetett sár-ember, tehát lett Messiás, második Ádám, testté vált Ige,

tökéletes ember és tökéletes isten. Lehet ezer tévedés és babona az incarnatio tanában, de az emberiség történelmében örök mér-földjelzőjéül szolgál annak a váagnak kielégítésére, mely benső szükségletből törekszik a tökéletesség felé az isteni lélekkel való közösségben.

E vágyódás kielégíthetésére azonban éppen Jézus működése óta semmi szükség nincs egy olyan közbejáróra, a ki egyfelől magának e jogot sohasem igényelte, másfelől pedig a kit éppen a közbejáró szerep foszt meg attól a szellemi fensőbb-ségtől, erkölcsi nagyságtól, mely iránta való tiszteletünket felébreszti. Jézust az ő követői sohasem imádták, akár mint embert, akár mint istent; mert ő tudományát és szellemi tehetségeit nem egy külön álló mennyországból hozta le a földre, hanem az emberekben lakozó isteni öröknek adott impulzust az érvényesülhetésére; magát sohasem toltá embertársai elébe olyan tekintély alapján, mely szerint ő mint érthetetlen alak álljon a lelkiismeret előtt, kiben csak hinni kelljen — akár ismerjük őt, akár nem —, hogy szellemi igazságokra juthassunk, hanem minden szavával és tetteivel az ember saját fejlődhetése útjaira mutatott. Végső érvényű dogmák erőszakosságával sohasem állotta útját az Isten örökkévaló mindenhatóságának, annál kevésbé alkalmazott ilyeneket saját személyére és tevékenységére, hanem az örök tökéletesedhetés pontjaira irányította az ember szellemi tehetségeit. Az Isteni lélek fensőbbségéről közvetlenül szólott az emberi lélekhez, hogy az benső, intuitív erejénél fogva nyerje meg saját világosságát, s hogy e világosság fényénél olvasson Isten gondolataiból, mely lelki céljaihoz vezesse. Egyszóval a Jézusban testté vált isteni gondolat örökös érvényességgel megújuló erő az általános emberiség munkájára vonatkozólag, melyet ha Jézus csak saját személyéhez kötött volna, Istent nem hirdethette volna Atyának, Szeretetnek, Igazságnak, Mindenhatóságnak, Örökkévalóságnak.

Az incarnatio tanában igazság mindaz, a mit a lelkiismeret hite nem köt egyetlen személy munkájához, mert Istenről való összes nézeteink annak ellentmondanak. Minden emberben meg-elevenítő és megszentelő erő az isteni tulajdon; s ha e tulajdonnak van jótékonyan ható energiája az ember lelki életének fejlesztésére, úgy azt Isten csak semmi eszköz által meg nem kötött, általánosan ható érvényesüléssel alkalmazhatja; s ha az

emberi léleknek van ereje ahhoz, hogy magát egy felsőbb akarat lenyügöző rabszolgaságában ne lássa, hanem földi munkáját öntudatos cél vezesse, úgy azt csupán az Isteni lélekkel való egyéni közösségben találhatja meg.

Jézus egy volt azok közül, kik az ember földi munkájába az örök isteni célokat vezették be, hogy legyenek azok ösztönző erőül a változandóságból az állandósághoz, a megpróbáltatásokból a kitartáshoz, a csalódásokból a hithez, a félelemből a bizalomhoz és e tisztán emberi jellemvonások tökéletesítése által jusson az ember mindazon dolgoknak tökéletes ismeretére, melyek őt lelki életének megtisztulásában teszik hasonlónak Istenhez. Jézus példát mutatott, hogy az embernek, mint olyannak kell fölebb emelkednie, ki minden eszményt saját lelkében hord, s az isteni gondolat testté válásában nem külső eszközök és nem csodálatos események viszik a főszerepet, hanem a bennünk lakozó eszményeknek emberi úton való megvalósítási szándéka. Az Isten, kinek ismeretére ezen az úton jutunk, mindannyiunknak Istene és mi emberek, kik a szellemi lehetőségnek ilyen mértékét hordozzuk magunkban, mindannyian az isteni gondolat incarnatiója vagyunk, lehetünk.

LŐFI ÖDÖN.

Unitárius polemikusok Magyarországon a XVI. században.

Mielőtt a XVI. századbeli magyar unitárius polemikus irodalom vizsgálásához fognánk, szükségesnek látszik pontosan megjelölni, mennyiben tartozik e munkánk az irodalom-történetírás keretébe. Hiszen mind theologiai művekkel lesz dolgunk, melyekkel írójuknak az unitárius hitelvek tisztázása volt célja. Aztán sehol a művészi formának legkisebb nyoma. Nisard a XVII. század francia irodalmának vizsgálásában a vallásos vitákhoz érkeve, eképen ír: „Nem dolgunk ítéletet mondani e hittudós vitákról. E végre az írónak illetékesnek, az olvasóknak ily tárgyak iránt fogékonyaknak kellene lenniök. De minden hittani vitában része van a keresztény bölcséletnek; benne van a jellemek és szenvedélyek harca; megvan végre az a szellemi irány, az az eszköz, mely által a versenyzők az elmékre általános befolyást gyakoroltak.“ Mi is ez irányban kívánunk haladni. Tőlünk telhetőleg másodrendűvé tesszük a kérdést, vajjon e viták mennyiben használtak vagy ártottak az unitárius egyháznak; ennek vizsgálása az egyháztörténet körébe tartozik. Ellenben azt igyekszünk kimutatni, hogy az unitárius polemikusok munkássága milyen hatással volt a magyar gondolkodás fejlődésére.

Irodalmunk történetében e vitakozók igen nevezetes helyet foglalnak el. Kardos Albert ugyan csak Arany Tamást, Egri Lukácsot, Dávid Ferenczet, Heltait, Basiliust és Császmái Istvánt említi, de ezeket a legelismertebb kortörténeti méltatásban részesíti. Horváth Cyrill irodalomtörténetének I. köt.-ben 24 lapon át emlékezik Dávid és Heltai életrajzának keretében a többi polemikusokról. Bodnár is több lapon át tárgyalja őket. Mindez ismertetések forrása, Jakab Elek, „Dávid Ferencz Emléké“-ben egyháztörténeti szempontból részletesen rajzolja fontosságukat. Kanya-